

zagotavljala pravico do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve. Jugoslavija je bila kljub nalepki "federativna" do srede šestdesetih let v veliki meri centralistična država; Slovenci pa s tem niso bili zadovoljni. Položaj se je še poslabšal po smrti predsednika Tita, ko sta nastopili gospodarska in politična kriza. Vse to je sovpadlo z globalno krizo komunizma.

V Sloveniji je bil izpeljan prehod v večstrankarski sistem in začele so se priprave na osamosvojitve. Spomladi leta 1990 so slovenski politiki izrazili zahtevo po oblikovanju konfederacije. Predlog ni bil sprejet, v Sloveniji pa je sledil plebiscit o neodvisnosti ter razglasitev samostojnosti junija 1991. Po neuspešni intervenciji Jugoslovanske ljudske armade so sledila pogajanja pod okriljem Evropske skupnosti. V letu 1991 in v začetku leta 1992 je bila Slovenija mednarodno priznana in je zaživela kot država tudi izven svojih meja. Božo Repe, avtor zadnjega poglavja *Slovenija od medvojne federalne enote preko povojne jugoslovanske republike do samostojne države*, zaključuje z mislijo, da je Slovenija z osamosvojitvijo dosegla tudi bistveno boljše izhodišče pri vključevanju v novo nadnacionalno tvorbo, Evropsko skupnost, saj se o vstopu lahko pogaja kot samostojna država.

V vključevanju v novo nadnacionalno tvorbo na nek način sodeluje tudi katalog *Od sanj do resničnosti*, saj lahko poteši tudi radovednost tistih, ki jih zanima, kdo smo Slovenci in od kje prihajamo - pa, žal, ne znajo slovensko. Povzetki vseh študij so namreč prevedeni v angleščino.

V knjigi je objavljen tudi katalog razstave z natančnim popisom razstavljenih dokumentov (kje jih je mogoče najti), ključnih za razvoj slovenske državnosti.

Mojca Šorn

Milica Kacin Wohinz, Jože Pirjevec: *Zgodovina Slovencev v Italiji 1855-2000*, Nova revija, Ljubljana 2000, 336 strani, ilustr.

Knjiga dveh priznanih slovenskih zgodovinarjev in velikih poznavalcev problematike zgodovine Slovencev v Italiji, znanstvene svetnice, ambasadorke znanosti R. Slovenije in Kidričeve nagrajenke dr. Milice Kacin Wohinz, ter rednega profesorja tržaške univerze in dopisnega člana SAZU dr. Jožeta Pirjevca je nedvomno, kot sta v uvodu ugotovila avtorja, "rezultat več desetletij obsegajočega raziskovanja temeljnih procesov političnega, kulturnega in gospodarskega življenja Slovencev v Italiji" (str. 11).

Avtorstvo posameznih poglavij mi je neformalno sicer znano, ker pa le-to v knjigi ni navedeno, delo obravnavam kot soavtorski tekst.

Avtorja sta sintetični pregled problematike najprej objavila v okviru gesla Slovinci v Italiji, ki je izšlo v Enciklopediji Slovenije. Za potrebe italijanskega bralca dopolnjen tekst je nato izšel v italijanščini pri beneški založbi Marsilio, eni večjih

italijanskih založb, ki ima svojo prodajno mrežo razpredeno po vsej Italiji.¹ Izid tega dela je nedvomno veliko pripomogel k temu, da se je širši krog Italijanov seznanil z zgodovino svojih slovenskih sodržavljanov, o kateri, tudi zaradi pomanjkanja tovrstnih objav v svojem ali svetovnih jezikih, vedo zelo malo ali nič. Kot sta zapisala avtorja, so knjigi italijanski kolegi in ocenjevalci "priznali posebno poslanstvo pri premoščanju še vedno obstoječe vrzeli med Italijani in Slovenci, posebej v Trstu in Gorici" (str. 11). Dokaz, da je bil izid tega dela več kot nujen, je tudi v tem, da je bila prva izdaja kmalu razprodana.

Delo, ki ga imamo pred seboj, je tako pravzaprav že tretja, dopolnjena različica. So pa tokrat kot dopolnilo tekstu objavljene obširne priloge (str. 173-304), ki jih v italijanski izdaji ni. Prva z naslovom *Iz arhivov prinaša kritično izdajo enaindvajsetih dokumentov, od predloga Ivana Šušteršiča o hrvaško-slovenski republiki z dne 2. aprila 1919 do razprave Borisa Kraigherja o tržaškem vprašanju iz leta 1951. Naj med njimi omenim le še vladni program glede drugorodnega prebivalstva v Julijski krajini (1. november 1925), načrt Itala Saura za "eliminacijo slavizma", (11. december 1939 in 18. november 1941), razglasitev represalij v Ljubljanski pokrajini, (15. julij 1942), in korespondenco med Churchillom, Stalinom in Trumanom o osvobajanju Trsta, (30. april, 12., 13. maj in 21. junij 1945). Tej prilogi sledijo etnografske karte, in sicer slovenski del von Czoernigove etnografske*

karte habsburške monarhije iz leta 1855, dve karti, ki sta jih za potrebe mirovnih pogajanj po drugi svetovni vojni pripravila italijanski ekspert Carlo Schiffrer in jugoslovanski Josip Roglič, ter karta o jezikovni strukturi prebivalstva v operativni coni Jadransko primorje iz leta 1944. V knjigi je objavljenih tudi več zemljevidov z mejnimi predlogi in mejnimi črtami, tabele s podatki o številu prebivalstva in njihovi narodnostni strukturi, pa tudi kratki biografski podatki avtorjev v slovenščini in angleščini - v tem jeziku je tudi povzetek - v njej pa seveda najdemo tudi predgovor, pregled literature, pregled kratic in krajšav ter imensko kazalo. Posebna dragocenost knjige so številne doslej redko objavljene ali neobjavljene fotografije.

Kot nam pove že naslov, knjiga obravnava zgodovino tistih Slovencev, ki so živeli v okviru italijanske države. Ker pa je bila italijanska vzhodna meja med letoma 1866 in 1954 zelo gibljiva, je njihovo število (in teritorij njihove poselitve) zelo različno. Najprej je bilo Italiji po zmagi prusko-italijanske koalicije nad habsburško monarhijo leta 1866 priključenih 35.000 Slovencev v Beneški Sloveniji, ob rekah Nadiža, Ter in Rezija.² S senžermensko pogodbo so v Italijo leta 1919 prišli Slovenci v Kanalski dolini. Novembra 1920 je bilo z rapalsko pogodbo Italiji priključeno območje dežele Goriško-Gradiščanske, Trsta in Istre, pa tudi široki pas Notranjske iz dežele Kranjske. V okviru rapalske meje je po ocenah avtorjev v Italiji živelo okrog 360.000 Slovencev (str. 12, 35). Po napadu na Jugoslavijo aprila 1941 je italijanska vojska zasedla in 3. maja istega leta nato v nasprotju z mednarodnim pravom priključila Ljubljansko pokrajino. Ker je italijanska država izvajala popolno oblast, so tamkajšnji Slovenci do septembra 1943 dejansko živeli v Italiji. To je bil vrhunec italijanske ekspanzije na vzhod,

¹ Milica Kacin Wohinz, Jože Pirjevec: *Storia degli sloveni in Italia 1866-1998*. Marsilio, Venezia 1998; 2. izdaja Marsilio, Venezia 1999, 150 str.

² Nekateri avtorji uporabljajo termin Beneška Slovenija in Rezija, tudi Benečija.

pod njeno oblastjo je bilo okrog 710.000 ljudi slovenske narodnosti ali skoraj polovica maloštevilnega naroda. Po koncu mejnih sprememb leta 1954 pa je po oceni avtorjev v Italiji ostalo okrog 100.000 Slovencev (str. 12). Naj dodam, da je točnejše številk nemogoče ugotoviti, predvsem zaradi tega, ker so italijanski popisi prebivalstva po letu 1920 tudi odraz raznarodovalnih pritiskov.

Po kapitulaciji Italije je območje zahodno od rapalske meje okupirala Nemčija, ki je tam ustanovila Operacijsko cono Jadransko primorje, formalno pa je ostalo del italijanske države vse do mirovne pogodbe med zavezniškimi in pridruženimi silami in Italijo, podpisane 10. februarja in uveljavljene 15. septembra 1947.

Avtorja sta bila za čas do maja 1945 dosledna v upoštevanju formalnih ali pa dejanskih teritorialnih okvirov, tega pa ne moremo reči za čas od konca druge svetovne vojne do Spomenice o soglasju oktobra 1954. Če pogledamo pravno stran, je bilo celotno območje zahodno od rapalske meje do podpisa mirovne pogodbe še vedno del italijanske države, torej so tamkajšnji Slovenci še vedno živeli v Italiji. Obenem pa je bilo območje med rapalsko mejo in italijansko-avstrijsko mejo iz leta 1915 kot tisto, katerega državna pripadnost je bila sporna, pod posebnim zasedbenim režimom dveh vojaških uprav, angloameriške in jugoslovanske. Avtorja bi po moji oceni morala, če bi hotela ostati dosledna naslovu, obravnavati dogajanje vse do rapalske meje (ali pa ga sploh ne obravnavati) in ne le v t.i. coni A Julijske krajine. Argument, da so civilno upravo v coni A izvajali Italijani, ne vzdrži, saj je bilo to v veliki meri posledica dejstva, da je večina Slovencev po navodilih jugoslovanskih oblasti sodelovanje v njej odklanjala.

Mirovna pogodba je določala ustanovitev Svobodnega tržaškega ozemlja, na katerem pa se je ohranjal začasni režim z dvema vojaškima upravama. Vendar območje Trsta in Kopra (in tamkajšnji Slovenci) ni bilo več del Italije. Med letoma 1947 in 1954 so v Italiji tako živeli le Slovenci v Gorici in zahodnem delu Goriške, v Benečiji in Kanalski dolini. Če sledimo naslovu, bi jih torej ne "smeli" obravnavati, ali pa vključiti tudi dogajanje v coni B STO, ki je bila pod jugoslovansko vojaško upravo. Slovenci so bili v skladu z določili na območju STO eden od treh enakopravnih narodov in ne manjšina, kot se zapiše avtorjema na strani 129.

Velik del strnjenelega prikaza dogajanja za čas do izbruha druge svetovne vojne (str. 17-79) temelji na poznavanju arhivskih virov in drugega gradiva tako iz slovenskih, kot italijanskih in drugih arhivov. Nedvomno je to (z izjemo dela, ki le na treh straneh govori o Beneški Sloveniji, str. 17-19) sinteza, za katero se skriva obsežno in poglobljeno poznavanje dogajanja. Vsebina seže vse od opisa dogajanj na soški fronti preko italijanske okupacije Julijske krajine, mejnih pogajanj, fašističnega nasilja in njegovih organizacij, raznarodovanja in obravnave odnosa italijanske države do t.i. drugorodcev, do obravnave gospodarske in socialne strukture manjšine, njenega političnega legalnega in ilegalnega življenja, šol, Cerkve, kulturnega življenja in politične emigracije v Jugoslaviji.

Nekoliko manj dognan je del, ki opisuje drugo svetovno vojno, za čas do septembra 1943 tudi dogajanje v Ljubljanski pokrajini, ki je prikazano le v osnovnih obrisih. To je razumljivo, saj je bila Ljubljana med italijansko okupacijo še vedno slovenski center in tudi središče odpora, bolj poglobljena obravnava tega dogajanja pa seveda ne more biti predmet obravnave v tej knjigi. Podrobnejše je obravnavano dogajanje zahodno od rapalske meje, ki jo je italijanska oblast po

priključitvi Ljubljanske pokrajine tudi fizično ohranjala. Avtorja tako pišeta o okupatorjevem nasilju, o Osvobodilni fronti, protiofenzivi italijanske države. Posebej je obravnavana nemška okupacija. Mimogrede, Primorska je bila formalno vzeto okupirana šele septembra 1943.

Za čas po drugi vojni sta avtorja stala pred težjo nalogo. Bolj poglobljene raziskave sežejo tja do leta 1947 in deloma do londonske spomenice leta 1954, le nekaj del pa obravnava dogajanje med slovensko manjšino v Italiji po tem letu. Marsikaj je bilo zato potrebno vsaj okvirno raziskati. Avtorja z obravnavo sezeta vse do leta 2000 in tako bralcem predstavita izredno raznolikost teh 55 let, od pogajanj za meje, prek krize, ki je Slovence zlasti v Trstu zajela po objavi resolucije Informbiroja leta 1948, do končnih odločitev o meji, politične razslojenosti slovenske manjšine v Italiji, delovanja njenih izobraževalnih in kulturnih ustanov, društvenega življenja, do odnosa italijanske države do manjšine, ki je bil le redko prijazen in vse prevečkrat manjšini nenaklonjen, če že ne sovražen. Pri tem je pomembno, da Slovence obravnavata, kot sta sama navedla tudi v uvodu, kot "subjekt z vsemi civilizacijskimi, političnimi in kulturnimi artikulacijami", poveljne raziskave so "Slovence" iz brezobličnih "ščavov" povzdignile v uporniško skupnost, ki je prva v slovenski zgodovini povsem jasno razumela, da mora vzeti svojo usodo v lastne roke in se pri tem ni bala nasilnega boja in z njim povezanih žrtev" (str. 12). Med tekst se je prikradlo tudi nekaj manjših napak, ki pa njegove vrednosti ne zmanjšujejo.

Ta strnjen prikaz več kot stoletje dolgega dogajanja je bolj kot za poznavalce, ki so se s to problematiko seznanjali v številnih delih tako obeh avtorjev kot tudi drugih zgodovinarjev, dobrodošel za tiste, ki se s problematiko žele ali pa morajo okvirno seznaniti. Za poznavalce in zgodovinarje pa je dragocen zato, ker prinaša številne napotke, kam in kako naj usmerijo svoje raziskave o Slovencih v Italiji.

Nevenka Troha

Melikov zbornik: Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje. Založba ZRC, Ljubljana 2001, 1124 strani. *

Težko pričakovani zbornik Vasilija Melika z naslovom Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje je končno pred strokovno in drugo javnostjo. Slovenski zgodovinarji gojimo lepo navado, da ob jubilejih svojih kolegov izdamo slavljenca v čast zbornik. Kar precej jih je do sedaj že izšlo. Tudi ob jubileju Vasilija Melika se tej tradiciji nismo izneverili. Že ustaljeno nenapisano pravilo je, da vsebino zbornika določa raziskovalno področje slavljenca. Pri profesorju Meliku so snovalci zbornika naleteli na težavo, ker je bilo njegovo raziskovalni nagnjenje vedno zelo široko, časovno in problemsko. Bibliografija, ki je objavljena

* Uvodne besede na predstavitvi 8. junija 2001 v Prešernovi dvorani SAZU.